

عنوان: تحلیل مقایسه‌ای سرمایه اجتماعی در جهان واقعی و جهان مجازی

مجله جهانی رسانه - نسخه فارسی

دوره ۶، شماره ۲، شماره پیاپی ۱۲، صفحات ۱۱۰ - ۱۲۹

منتشر شده در پاییز ۱۳۹۰

مقاله داوری شده

تحلیل مقایسه‌ای سرمایه اجتماعی در جهان واقعی و در جهان مجازی :

با تاکید بر جوانان ۱۵ تا ۲۴ ساله مراجعه کننده به کافی نت ها در شهر اصفهان (سال ۱۳۹۰)

سید کمال الدین موسوی

استادیار، جامعه شناسی، دانشگاه شاهد

Okna8062@yahoo.com

فریده حدادی

دانشجو، کارشناسی ارشد جامعه شناسی، دانشگاه شاهد

Faride_haddadi@yahoo.com

مجله جهانی رسانه - نسخه فارسی

مجله علمی - پژوهشی الکترونیک در حوزه ارتباطات و رسانه
منتشر شده توسط دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، ایران

www.gmj.ut.ac.ir

چکیده

در این مقاله به دو پرسش زیر پاسخ خواهیم داد: ۱- آیا بین سرمایه اجتماعی افراد در جهان واقعی و مجازی رابطه‌ای هست؟ و ۲- اگر پاسخ بلی است، این رابطه بازتابی است و یا جبران کننده؟ توضیح آنکه موضوع سرمایه اجتماعی طی سال‌های اخیر حجم زیادی از پژوهشات را به خود اختصاص داده و ابعاد متفاوتی از آن توسط جامعه‌شناسان مطالعه شده است. از سوی دیگر، جهان مجازی به مثابه جهانی مبتنی بر کامپیوتر، میلیون‌ها نفر را با یکدیگر در ارتباط قرار داده و - در کنار جهان واقعی - در حال توسعه و شکوفایی است. امروزه، توجه محافل آکادمیک به کشف نسبت میان این دو جهان و پدیده‌های مرتبط با آنها جلب شده است. از آنجمله، برخی محققان بر این باورند که سرمایه اجتماعی افراد در دنیای واقعی و مجازی در پیوند با یکدیگر است و این پیوند گاهی مکمل و جبران کننده است و گاهی بازتابی و انعکاسی که پرسش‌های این مقاله نیز در این راستا طرح شده‌اند. برای پاسخ به دو پرسش بالا از نظریه‌های جامعه‌شناسانی چون باری ولمن^۱، دیوید نود^۲، چه‌له آتما^۳، هوارد رینگولد^۴ استفاده کردیم و روش پیمایش اجتماعی را با گزینش جمعیت نمونه ۳۸۴ نفری از جوانان در شهر اصفهان و به شیوه نمونه‌گیری دو مرحله‌ای تصادفی و طبقه‌ای متناسب بکار بردیم. جامعه مورد مطالعه از میان جوانان ۱۵ تا ۲۴ ساله مراجعه کننده به کافی‌نت‌های اصفهان انتخاب و در سال ۱۳۹۰ مورد مطالعه قرار گرفتند. برخی از یافته‌های این مطالعه به شرح زیر است: ۱- سرمایه اجتماعی جوانان هم در جهان واقعی و هم مجازی پایین‌تر از حد متوسط است؛ ۲- بین سرمایه اجتماعی جوانان در جهان مجازی و جهان واقعی ارتباط مستقیم و معناداری وجود دارد، هرچند این ارتباط چندان قوی نیست؛ ۳- ارتباط مثبت و مستقیم بین سرمایه اجتماعی افراد در جهان واقعی و مجازی نشان دهنده نوعی رابطه انعکاسی و بازتابی بین جهان واقعی و مجازی است و نظریات رینگولد، نود و آتما را تأیید می‌کند.

کلید واژه‌ها: سرمایه اجتماعی، جهان مجازی، جهان واقعی، رابطه بازتابی و انعکاسی، رابطه مکمل و

جبران کننده

مقدمه و بیان مسئله: سرمایه اجتماعی و چالش‌های آن در جهان واقعی و مجازی در شهر اصفهان

ظهور اینترنت به گردش اطلاعات در سطح جهان شدت بخشیده و زمینه ساز ایجاد فضاهای اجتماعی جدید شده است. این فضاها بدون مرز هستند و روابط اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهند. اینترنت اقصی نقاط عالم را در شبکه‌های جهانی بر ساخته از فنآوری اطلاعات و ارتباطات به یکدیگر پیوند داده و مجموعه‌ای از اجتماعات مجازی را به وجود آورده است. این اجتماعات، با توجه به اینکه از زیر ساخت اینترنتی برخوردارند و بر مبنای روابط و تعاملات مجازی شکل گرفته‌اند، به مثابه منبع جدیدی برای رشد سرمایه اجتماعی عمل می‌کنند. متقابلاً سرمایه اجتماعی نیز چارچوبی را برای مطالعه میزان کارایی روابط بین فردی و شبکه‌های ارتباطی اجتماعی فراهم می‌کند و در ارتباط با اینترنت و محصول اصلی آن یعنی "دنیای مجازی" قرار می‌گیرد. می‌توان پیش بینی کرد که ظهور جهان مجازی بسیاری از روابط، نگرش‌ها، روندها و ظرفیت‌های آینده جهان - از جمله سرمایه اجتماعی - را تحت تأثیر قرار دهد، چرا که جهان مجازی پدیده‌ای است که به موازات و حتی گاه مسلط بر جهان واقعی رشد کرده و تداوم پیدا می‌کند. این تاثیرها در هر جامعه‌ای، به ویژه قشر جوان را که بیش از گروه‌های اجتماعی دیگر در معرض فرآیند جهانی شدن قرار دارند، متاثر می‌کند. از این رو یکی از پرسش‌های مطرح در این زمینه عبارت از این است که آیا بین سرمایه اجتماعی جوانان (شامل حجم شبکه ارتباطی، اعتماد اجتماعی، حمایت اجتماعی و...) در جهان واقعی و جهان مجازی رابطه و نسبت خاصی را می‌توان یافت؟ و آیا این رابطه، نوعی رابطه بازتابی و انعکاسی خواهد بود یا رابطه‌ای تکمیل ساز و جبران کننده؟ نوشتار حاضر می‌کوشد تا نشان دهد که آیا بین سرمایه اجتماعی جوانان در دنیای واقعی و جهان مجازی، با تمرکز بر جوانان شهر اصفهان، ارتباط معناداری وجود دارد؟ و اگر رابطه ای وجود دارد، نوع و شدت این رابطه چگونه است؟

چارچوب نظری: تبیین رابطه اینترنت و سرمایه اجتماعی در شهر اصفهان

ایده محوری سرمایه اجتماعی را می‌توان در واژه "رابطه" خلاصه کرد. اعضای جامعه با برقراری تماس با یکدیگر و پایدار ساختن این ارتباط قادر به همکاری با یکدیگر می‌شوند و به این طریق چیزهایی کسب می‌کنند که به تنهایی قادر به کسب آنها نیستند و یا با دشواری بسیار موفق به کسب آنها می‌شوند. انسان‌ها از طریق مجموعه‌ای از شبکه‌ها به هم متصل می‌شوند و با گسترش شبکه‌های ارتباطی آنها، نوعی دارایی برایشان ایجاد می‌شود که می‌توان آن را با نام سرمایه اجتماعی مورد ملاحظه قرار داد. اما در زمینه رابطه اینترنت و سرمایه اجتماعی - مرتبط با موضوع این تحقیق - به طور کلی سه رویکرد عمده مطرح است:

(۱) اینترنت افزایش دهنده سرمایه اجتماعی است: امروزه بسیاری از محققان بر این باورند که فنآوری اینترنت مرزهای فضا و زمان را در هم شکسته و دگرگونی عظیمی در تعاملات اجتماعی و مشارکت‌های مدنی فراتر از همبستگی‌های محلی و گروهی ایجاد کرده که بر اساس پیوند شبکه‌های مبتنی بر منافع اجتماعی است (ولمن و کانهاس، ۲۰۰۲، ص. ۲). اینترنت با ایجاد اشکال جدید در تعاملات انسانی، فراهم آوردن زمینه و فضای ملاقات برای افراد دارای علایق مشترک، غلبه بر مرزهای زمان و مکان، ترویج گفتگوی آزاد و دموکراتیک در فضاهای اینترنتی، تقویت اقدام‌های دسته جمعی و... در واقع تجدید و بازسازی حیات اجتماعی را در دستور کار دارد. از این دیدگاه اینترنت نه تنها فرصت تماس با دوستان و خویشان را با هزینه‌ای اندک فراهم می‌کند، بلکه با آگاهی اعضای شبکه از نیازهای یکدیگر، به سهم خود ارتباطات رودرروی افراد و حتی مشارکت‌های سازمانی را در جامعه افزایش می‌دهد.

به باور باری ولمن (۲۰۰۱، ص. ۴۳۸) فراوانی اطلاعات قابل دسترسی روی شبکه و آسانی استفاده از موتورهای جستجو و اتصالات قوی برای یافتن گروه‌های مورد علاقه به افراد کمک می‌کند تا ضمن ملحق شدن به سازمان‌های مورد نظر خود، در برنامه‌ها و فعالیت‌های آن هم مشارکت کنند. با توجه به آنچه گفته شد به نظر می‌رسد که این رویکرد، نگاهی تکمیل ساز و جبران کننده به جهان مجازی نوظهور دارد و آن را عامل افزایش و تکمیل آنچه که در جهان واقعی است، می‌داند. یکی از مهمترین موارد قابل افزایش در این رویکرد عبارتست از

ارتباطات، اعتماد، حمایت، و در یک کلام سرمایه اجتماعی. سرمایه اجتماعی افراد در دنیای واقعی و زندگی عادی آنها - از این چشم انداز - به واسطه اینترنت و در دنیای مجازی، ابعاد وسیع و گسترده تری به خود می گیرد.

۲) اینترنت کاهش دهنده سرمایه اجتماعی است: برخی محققان در زمینه اثرات اینترنت و جهان مجازی روی ارتباطات انسانی و سرمایه اجتماعی خوشبین نبوده و بیشتر به بدبینی گرایش دارند. آنها حتی اینترنت را بیش از هر رسانه دیگری به عنوان فاسد کننده و پوچ کننده زندگی روزمره مطرح می کنند زیرا اینترنت، افراد و سازمانها را به فضای مجازی هدایت می کند که این فضا در مقابله با واقعیت قرار دارد (اسلوین، ۱۳۸۰، ص. ۴۷). به نظر این پژوهشگران استفاده از اینترنت مانع توجه افراد به اجتماع واقعی می شود و تعاملات شبکه ای مردم از میزان ارتباطات حضوری و مستقیم آنها پیشی می گیرد. اما این پیوند های اینترنتی "به ندرت" به ترویج دوستی های عمیق، حمایت های عاطفی اثرگذار و ارائه کمک های مادی واقعی منتهی می شود. از این منظر، کار با اینترنت نه تنها زمان پرداختن به سایر فعالیتها را کاهش می دهد بلکه توجه افراد را از محیط اطراف خود نیز باز می دارد.

برخی مطالعات انجام شده درباره کاربران نیز بر این واقعیت صحه گذاشته اند که با افزایش استفاده از اینترنت، تماس های اجتماعی واقعی و خارج از شبکه کاهش می یابد. اگرچه اینترنت پیوندهای ضعیف شبکه ای را افزایش می دهد، اما از آنجا که به طور همزمان تعاملات عمیق تر خارج از شبکه را کاهش می دهد، افق دید و چشم اندازهای فکری افراد را محدود می سازد. به علاوه، رایانه ای شدن و استفاده زیاد از اینترنت می تواند مرز منزل و محل کار را به هم بزند. افراد کارشان را به منزل می آورند و به جای ارتباط با خانواده، دوستان و سایر فعالیتها مشغول انجام یک کار خاص می شوند. در این رابطه نای تصریح می کند که "با توجه به ورود عموم مردم به فضای برخط، ما به راحتی منزوی تر خواهیم شد زیرا مدت زمانی که به صورت برخط صرف می شود، خواه ناخواه از زمان فعالیت های دنیای واقعی گرفته شده است" (ولمن، ۲۰۰۶، ص. ۴).

۳) اینترنت بازتاب دهنده سرمایه اجتماعی است: به نظر گروهی از محققان، شبکه های اجتماعی که از طریق کامپیوتر حمایت می شوند، جامعه واقعی را از بین نمی برند بلکه به صورت عکس العملی و بازتابی عامل توسعه انواع جوامعی هستند که در جهان توسعه یافته، متداول و شایع شده است. مردم اینترنت را برای حفظ تماس های

اجتماعی موجود خود به کارگرفته و با اضافه کردن تماس‌های الکترونیکی به تماس‌های حضوری یا تلفنی خود، همان سرگرمی‌ها و علایق سیاسی دنیای واقعی خود را به صورت برخط نیز ادامه می‌دهند. در این راستا، دو جامعه شناس به نام‌های دیوید نود و چه له آتما معتقدند که تحت تأثیر فن‌آوری اینترنت دسته‌ای از فضاهای مصنوعی به وجود آمده‌اند که در واقع خالی هستند و لازم است تا کاربران آنها در مکان‌های خالی عضو شده، ابتدا فضای تعاملی را بسازند و بعد از آن بهره بگیرند (نود و آتما، ۲۰۰۶، ص. ۳). واقعیت مجازی جدیدی که اینگونه ایجاد شده سزاوار آن است که به تدریج با واقعیت و دنیای فیزیکی ما پیوند بیشتری بخورد. به زعم نود و آتما، در دنیای مجازی درست همان چیزهایی که در دنیای واقعی وجود دارند، موجود است و جهان فیزیکی و جهان مجازی روز به روز در یکدیگر آمیخته تر شده و بیشتر به سمت یکی شدن پیش می‌روند (نود و آتما، ۲۰۰۶، ص. ۳). نود و آتما با استناد به تحقیقات متعدد بر این باورند که همبستگی قابل توجهی میان وضعیت افراد در دنیای واقعی و دنیای مجازی آنها به چشم می‌خورد. آنهایی که در دنیای واقعی موفق‌تر هستند عمدتاً همان گروهی هستند که در دنیای مجازی نیز موفق‌تر عمل کرده و بیشترین احساس رضایت را دارند. حتی تعداد دوستانی که فرد در دنیای واقعی دارد به شدت با تعداد دوستانی که در فضای مجازی و اینترنتی دارد همبستگی نشان می‌دهد (نود و آتما، ۲۰۰۶، ص. ۵). البته نود و آتما به این نکته نیز اشاره دارند که تعداد اندکی از کاربران اینترنتی مثل بیماران دائماً بستری، معلولان، برخی بازنشسته‌ها، افراد کمرو و خجالتی، زنان خانه داری که مجبورند اکثر اوقات خود را در خانه بمانند، ممکن است فضای مجازی را برای رفع کمبودها و جبران نواقصی که در زندگی واقعی خود دارند به کار گیرند.

در همین رابطه هوارد رینگولد نیز اجتماع مجازی را به منزله نسخه فن‌آورانه اجتماع واقعی قلمداد می‌کند و باور دارد که مردم در دنیای مجازی همان کارهایی را می‌کنند که در دنیای واقعی انجام می‌دهند. رینگولد (۱۹۹۳) در اثر منتشر شده اش با نام *اجتماع مجازی* چنین تصریح می‌کند:

[...] مردم در جوامع مجازی - مانند جهان واقعی - لطیفه و شوخی رد و بدل می‌کنند، در گفتگوهای

عقلانی مشارکت می‌نمایند، تجارت نموده، تبادل دانش می‌نمایند، در حمایت احساسی با یکدیگر شریک

و سهیم می‌گردند، تصمیم‌گیری، تفکر، شایعه پراکنی و نزاع می‌نمایند، عاشق شده، دوست پیدا کرده و یا آن را از دست می‌دهند، بازی می‌کنند، دلبری می‌کنند، هنر نسبتاً برجسته‌ای را خلق نموده و یا اینکه بعضاً مبادرت به صحبت‌های بی‌فایده و عبث می‌نمایند. مردم در جوامع مجازی تنها همان کارهایی را انجام می‌دهند که در زندگی حقیقی خود انجام می‌دهند با این تفاوت که در زندگی حقیقی مردم مسئول انجام کارهای خود می‌باشند. با این وجود در فضای مجازی نیز مسائل بسیاری می‌تواند در همان حد و مرزهای جهان واقعی به وقوع بپیوندد. (ص ۲۲)

مطالعات انجام شده توسط اسلاتر نیز نشان می‌دهد بسیاری از کنش‌ها و فعالیت‌های افراد در جهان مجازی با رفتارها، فعالیت‌ها و انتخاب‌های آنان در دنیای واقعی همبستگی و همخوانی داشته است (موسوی، ۱۳۸۹، ص. ۱۷۶).

بدین ترتیب، رویکرد سوم جهان مجازی را کم و بیش نوعی بازتاب و انعکاس از دنیای واقعی می‌داند و در این راستا سرمایه اجتماعی افراد در زندگی واقعی، سرمایه اجتماعی آنها را در همان حد و اندازه، در دنیای مجازی شکل خواهد داد. از این چشم انداز، قاعدتا از جامعه‌ای که اعضای آن سرمایه اجتماعی واقعی اندکی دارند نباید انتظار داشت که در جهان مجازی و فضای سایبری، سرمایه اجتماعی بالایی داشته باشند. ما برای مطالعه سرمایه اجتماعی در شهر اصفهان از این رویکرد استفاده کردیم و ادعای نظری ما آن است که جوانان اصفهانی، سرمایه اجتماعی خود را در فضای مجازی بازتاب می‌دهند.

در ادامه، به منظور شناسایی نوع رابطه میان سرمایه اجتماعی در دنیای واقعی و مجازی فرضیه‌هایی تدوین و مورد سنجش قرار گرفته و انتظار محققان پژوهش حاضر آن بوده است که در صورت وجود رابطه همبستگی مستقیم میان متغیرهای فرضیه‌ها، می‌توان سرمایه اجتماعی افراد (و مولفه‌های آن) در جهان مجازی را بازتابی از سرمایه اجتماعی آنها در جهان واقعی دانست. اما در صورت وجود رابطه معکوس می‌توان سرمایه اجتماعی مجازی افراد را مکمل و جبران کننده سرمایه اجتماعی افراد در جهان واقعی تلقی کرد.

تعریف نظری و عملی مفاهیم

از جمله مفاهیم کلیدی در این پژوهش، مفهوم سرمایه اجتماعی و مولفه‌های آن است. سرمایه اجتماعی یکی از اشکال سرمایه است که در روابط نسبتاً پایدار میان انسان‌ها نطفه بندی شده و به آنان کمک می‌کند تا اهداف خود را بهتر پیش ببرند. مجموعه‌ای از تماس‌ها، رابطه‌ها، آشنایی‌ها و دوستی‌هاست که به کنشگر وزن اجتماعی سنگین‌تر، و قدرت کنشی و واکنشی زیادتر می‌بخشد (شویره- فونتن، ۱۳۸۵، ص. ۹۷). در این راستا پیوندهای با دوام و متراکم از اهمیت خاصی برخوردار است چرا که میزان سرمایه اجتماعی، وابستگی خاصی به تعدد روابط و میزان سرمایه حاصل از هر رابطه پیدا می‌کند. سرمایه اجتماعی دارای چند مولفه است و در این پژوهش به کمک مولفه‌های اعتماد، مشارکت، حمایت و شبکه ارتباطی مورد سنجش قرار گرفته است.

اعتماد در میان سایر مولفه‌های سرمایه اجتماعی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده و به منزله شاخصی مناسب برای شناسایی پیوندهای متقابل مثبت تلقی می‌شود. در فرهنگ لغات آکسفورد اعتماد به معنای اطمینان به بعضی صفات یا ویژگی‌های یک شخص، گروه و سازمان، و حتی درستی و حقانیت یک نظریه تعریف شده است (امیرکافی، ۱۳۷۴، ص. ۱۱) و اعتماد اجتماعی محصول روابط، تعاملات و فعالیت شبکه‌های اجتماعی است. به ویژه اگر این اعتماد از سطوح خرد به سطوح کلان ارتقاء یابد به شکل سرمایه ارزشمندی در می‌آید که موجبات مشارکت و همیاری مردم در عرصه‌های اجتماعی را افزون‌تر کرده و از آسیب‌های اجتماعی می‌کاهد. اما متقابلاً سطوح پایین اعتماد در جامعه موجب افزایش رفتارهای ضد اجتماعی می‌شود. در این تحقیق، مفهوم اعتماد اجتماعی به کمک شاخص‌هایی چون اعتماد برای مشاوره، برای حل مشکل، برای تخلیه روانی و احساسی اندازه‌گیری شده است.

مولفه دیگر سرمایه اجتماعی، حمایت اجتماعی است. حمایت اجتماعی به معنای میزان برخورداری از توجه، محبت و همراهی اعضای خانواده، دوستان و سایر افراد می‌باشد (زکی، ۱۳۸۷، ص. ۴۴۰). حمایت اجتماعی در واقع ابزاری برای ارائه خدمات، کمک و پشتیبانی‌های مادی و غیرمادی است که در اختیار افراد قرار می‌گیرد. حمایت اجتماعی در این پژوهش با استفاده از شاخص‌هایی چون حمایت‌های خدماتی، سیاسی و عاطفی اندازه‌گیری شده است.

مولفه دیگر سرمایه اجتماعی، مشارکت اجتماعی نام دارد. مشارکت اجتماعی نوعی کنش هدفمند، جمعی و ارادی است. این مفهوم به معنای تلاش و کوشش جمعی در یک چارچوب سازمانی است که از آن طریق مشارکت کنندگان با ادغام توان، امکانات و منابع خود درصدد دستیابی به اهداف فردی و یا جمعی معینی برمی آیند (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۳، ص. ۲۹۱). در پژوهش حاضر این مفهوم به کمک شاخص‌هایی چون مشارکت در تصمیم‌گیری‌های جمعی، مشارکت در سرمایه و اعتبار دیگران سنجش می‌شود.

یکی دیگر از مولفه‌های سرمایه اجتماعی، شبکه/ارتباطی است که اشاره دارد به انسان‌هایی که بواسطه یک یا چند نوع رابطه اجتماعی با یکدیگر در اتصال و پیوند قرار گرفته‌اند (فرهنگ جامعه‌شناسی آکسفورد، ۲۰۰۹، ص. ۵۱۰). این مفهوم به کمک شاخص‌هایی چون علاقه به آشنایی با افراد جدید، خود را در جامعه‌ای بزرگتر حس کردن، کنجکاوی در مورد مردم و مناطق دیگر مورد سنجش قرار گرفته است.

رابطه بازتابی با استناد به نظرات نود و آتما نوعی نسبت و رابطه‌ای است انعکاسی و "آینه وار" میان دو پدیده، دو حالت و یا وضعیت مرتبط با هم، به گونه‌ای که خصوصیات و ویژگی‌های یکی را - بطور کامل و یا تقریباً کامل - بتوان در دیگری مشاهده کرد (نود و آتما، ۲۰۰۶، ص. ۵). در این پژوهش رابطه بازتابی را می‌توان از همبستگی مثبت و مستقیمی که در آزمون فرضیات به دست می‌آید تعیین کرد. در همین راستا، *رابطه مکمل* و *جبران‌کننده* نیز رابطه و نسبتی است جبران‌کننده و مکمل میان دو پدیده، دو حالت و یا وضعیت مرتبط با یکدیگر، به گونه‌ای که نقص و کمبود برخی صفات در یکی از آنها به واسطه غنای دیگری تکمیل و جبران شده باشد (نود و آتما، ۲۰۰۶، ص. ۵). رابطه مکمل و جبران‌کننده در این پژوهش با استناد به همبستگی منفی حاصله در آزمون فرضیات تعیین می‌شود.

در ادامه با توجه به ادبیات نظری تحقیق، فرضیات پژوهشی این مطالعه ارائه می‌شود:

- میزان سرمایه اجتماعی جوانان اصفهانی در دنیای واقعی با دنیای مجازی و سایبری آنها رابطه دارد.
- میزان اعتماد اجتماعی جوانان اصفهانی در جهان واقعی و مجازی با یکدیگر رابطه دارد.
- میزان مشارکت اجتماعی جوانان اصفهانی در جهان واقعی و مجازی با یکدیگر رابطه دارد.

- میزان حمایت اجتماعی که جوانان اصفهانی از آن برخوردارند در جهان واقعی و مجازی با یکدیگر رابطه دارد.
- حجم شبکه ارتباطی جوانان اصفهانی در جهان واقعی و مجازی با یکدیگر رابطه دارد.

روش شناسی تحقیق

برای انجام این پژوهش، روش پیمایش اجتماعی مناسب ترین گزینه در میان روش‌های دیگر است. پژوهش حاضر در واقع یک تحقیق پیمایشی، مقطعی، بنیادی و پنهانگر است. جامعه آماری در این پژوهش تمامی جوانان ۱۵ تا ۲۴ ساله شهر اصفهان است. بر اساس اطلاعات مرکز آمار ایران، جمعیت جوانان ۱۵ تا ۲۴ ساله شهر اصفهان در سال ۱۳۸۵ برابر ۳۸۱ هزار و ۷۴۳ نفر بوده است. با توجه به اینکه روش مورد استفاده در این پژوهش، روش پیمایش است لذا در این پیمایش طی دو مرحله و با استفاده از شیوه نمونه‌گیری تصادفی و سپس نمونه‌گیری طبقه‌ای متناسب، جمعیت نمونه‌ای به تعداد ۳۸۳ نفر از میان جوانان ۱۵ تا ۲۴ ساله شهر اصفهان انتخاب شدند. به منظور تعیین حجم نمونه در پژوهش حاضر از فرمول کوکران استفاده شده و با توجه به محاسبات حجم نمونه کوکران ۳۸۳ نفر تعیین شد. سپس جامعه آماری شهر اصفهان به تفکیک مناطق شهرداری مشخص و به تناسب جمعیت هر منطقه تعداد نمونه مشخص شد. در راستای موضوع پژوهش، نیازمند به نمونه‌هایی بودیم که به عنوان کاربر اینترنتی در فضای مجازی فعالیت کنند. از این رو، کافی‌نت‌ها به عنوان بهترین مکان جهت دسترسی به نمونه‌های فوق تشخیص داده شد و بر همین اساس با مراجعه به اتحادیه صنف رایانه اصفهان، لیست کاملی از کافی‌نت‌های شهر به تفکیک منطقه گرفته و در هر منطقه به صورت تصادفی یک کافی‌نت برای مراجعه انتخاب شد. بدین ترتیب نتایج تحقیق قابل تعمیم به آن بخش از جوانان اصفهانی است که از کافی‌نت‌های سطح شهر اصفهان استفاده می‌کنند.

در این پژوهش، به منظور سنجش سرمایه اجتماعی در جهان واقعی و جهان مجازی از مقیاس "ISCS" متعلق به دیمیتری ویلیامز، استاد ارتباطات گفتاری دانشگاه ایلی نویز^۵ استفاده شده است. مقیاس ISCS که یک مقیاس استاندارد به نام "مقیاس سرمایه اجتماعی اینترنتی"^۶ است، برای اندازه‌گیری سرمایه

اجتماعی در محیط‌های برخط و اینترنتی تدوین شده است. مقیاس "ISCS" به طور مقایسه ای سرمایه اجتماعی را در شرایط آفلاین و آنلاین اندازه‌گیری می‌کند. برای دستیابی به این هدف، در مقیاس سرمایه اجتماعی اینترنتی، دو مجموعه سوالات موازی در نظر گرفته شده است: یک مجموعه برای شرایط آفلاین و دیگری برای شرایط آفلاین و هر مجموعه سوال، خرده مقیاس هایی را برای سنجش مولفه‌های سرمایه اجتماعی در بر می‌گیرد. این مقیاس شامل ۲۰ سوال بسته برای سنجش سطح سرمایه اجتماعی در جهان واقعی با آلفای کرونباخ ۰.۸۸/ و همچنین ۲۰ سوال بسته دیگر برای سنجش سطح سرمایه اجتماعی در جهان مجازی با آلفای ۰.۹۰ می‌باشد. تمامی پرسش‌ها به صورت پنج گزینه‌ای و به صورت طیف لیکرت تدوین گردیده‌اند (ویلیامز، ۲۰۰۶، ص. ۱۰). البته در این تحقیق به اقتضای جامعه مورد مطالعه ۲ سوال از این مقیاس حذف شد و در نتیجه برای سنجش سرمایه اجتماعی در جهان واقعی ۱۹ سوال و در جهان مجازی نیز ۱۹ سوال به کار گرفته شد.

یافته‌های پژوهش

الف) یافته‌های توصیفی

مجموع کاربران اینترنت در این پژوهش ۳۸۳ نفر هستند که از این میان ۵۵/۹ درصد (۲۱۴) نفر را زنان و ۴۴/۱ درصد (۱۶۹ نفر) را مردان تشکیل می‌دهند و تعداد زنان در مقایسه با تعداد مردان اندکی بیشتر است. همچنین در بین پاسخگویان ۸۹/۰ درصد (۳۴۱ نفر) را مجردین و ۱۰/۴ درصد (۴۰ نفر) را متاهلان تشکیل می‌دهند و نسبت مجردین به متاهلان بیشتر است. حداقل سن ۱۵ سال و حداکثر سن ۲۴ سال و میانگین سنی در حدود ۲۰ سال است. با توجه به انحراف معیار معادل با ۲/۳ می‌توان گفت که بیشتر پاسخگویان مورد مطالعه ۲۰ ساله بوده‌اند. در میان افراد جامعه مورد مطالعه ۲۴/۳ درصد در مقطع دیپلم و پایین‌تر، ۳۴/۲ درصد در مقطع فوق دیپلم، ۳۹/۹ درصد در مقطع لیسانس و ۱/۳ درصد در مقطع فوق لیسانس و بالاتر تحصیل می‌کنند. بدین ترتیب اکثریت نسبی پاسخگویان در مقطع کارشناسی تحصیل می‌کنند. از کل پاسخگویان ۹۹/۲ درصد یعنی اکثریت مطلق جمعیت مورد مطالعه، مسلمان بوده‌اند.

با استناد بر آزمون T تک نمونه ای و مقایسه میانگین نمرات به دست آمده و میانگین نظری، ملاحظه شد که میانگین سرمایه اجتماعی واقعی پاسخگویان (۴۶,۷) به صورت معناداری از حد متوسط کمتر است (میانگین نظری = ۵۹,۵). با اندکی تأمل بیشتر مشخص گردید میانگین سرمایه اجتماعی مجازی پاسخگویان (۵۹,۴) نیز به طور جدی و معناداری از حد متوسط یا همان میانگین نظری (۶۲) کمتر است.

(ب) یافته‌های تحلیلی و استنباطی

به منظور مطالعه جدی و معنادار بودن تفاوت بین دو متغیر میزان سرمایه اجتماعی افراد در دنیای واقعی و مجازی از آزمون T گروه‌های مستقل استفاده شد. البته قبل از اجرای این آزمون، نسبت به تأمین پیش فرض‌های نرمال یا شبه نرمال بودن توزیع نمرات گروه‌ها و همچنین همگنی واریانس‌ها اطمینان حاصل شد.

- با توجه به نتایج به دست آمده ($T=0.896$, $Sig.=0.371$) سرمایه اجتماعی واقعی مردان و زنان تفاوت معناداری نشان نمی‌دهد و دو گروه سرمایه اجتماعی مشابهی در دنیای واقعی دارند. اما از نظر میزان سرمایه اجتماعی در جهان مجازی، زنان و مردان مورد مطالعه در این تحقیق با یکدیگر تفاوت معنادار داشت و این تفاوت به نفع زنان بود. به عبارتی، میانگین سرمایه اجتماعی مجازی زنان (۶۱/۴) کمی بیشتر از میانگین سرمایه اجتماعی مجازی در بین مردان (۵۶/۹) بود.

- در ارتباط با وضعیت تأهل، نتایج به دست آمده ($T=1.36$, $Sig.=0.174$) و ($T=0.57$, $Sig.=0.568$) حاکی از آن است که سرمایه اجتماعی افراد مجرد و متأهل - به ترتیب هم در دنیای واقعی و هم در دنیای مجازی - تفاوت معناداری نداشتند و مجردین و متأهلین سرمایه اجتماعی آن‌ها هم به میزان تقریباً مشابهی داشته‌اند.

- همچنین سرمایه اجتماعی واقعی در میان دو گروه سنی ۱۹ - ۱۵ و ۲۴ - ۲۰ ساله تحقیق نیز تفاوت معناداری نشان نداده ($T=0.578$, $Sig.=0.564$) و دو گروه سرمایه اجتماعی مشابهی در دنیای واقعی داشته‌اند. علاوه بر این، سرمایه اجتماعی مجازی این دو گروه سنی نیز تفاوت معناداری نشان نداد.

($T= 0.230, Sig.= 0.818$) و میانگین‌های دو گروه نشان‌دهنده سرمایه اجتماعی مشابه در جهان مجازی بود.

- در مورد میزان سرمایه اجتماعی واقعی و مجازی افراد با سطوح تحصیلی مختلف نیز نتایج به دست آمده از آزمون تحلیل واریانس یک راهه در مورد سرمایه اجتماعی واقعی ($F(3,349)=1.23, Sig.= 0.299$) و همچنین در مورد سرمایه اجتماعی مجازی ($F(3,363)= 0.55, Sig.= 0.648$) نشان می‌دهد که سطوح تحصیلی تأثیری بر میزان سرمایه اجتماعی واقعی و یا مجازی افراد نداشته است. یعنی در جامعه مورد مطالعه، افراد وابسته به سطوح تحصیلی مختلف، سرمایه اجتماعی تقریباً مشابهی داشته اند: هم در جهان واقعی و هم در جهان مجازی.

آزمون فرضیه‌ها

برای آزمون فرضیات پژوهش و سنجش رابطه میان متغیرها با توجه به فاصله‌ای بودن متغیرهای مستقل و وابسته، آزمون همبستگی پیرسون تشخیص داده شد که نتایج آن در جدول (۱) مشاهده می‌شود. البته قبل از انجام آزمون همبستگی نسبت به تامین مفروضه‌های لازم آن به ویژه نرمال یا شبه نرمال بودن توزیع نمرات متغیرها (به کمک آزمون کولموگروف اسمیرنوف تک بعدی) و همچنین خطی بودن رابطه میان متغیرهای مستقل و وابسته (به کمک آزمون خطی بودن همبستگی) اطمینان حاصل شد.

جدول ۱. نتایج آزمون همبستگی پیرسون

نام متغیرها	تعداد	ضریب همبستگی	سطح معناداری	نتیجه آزمون
سرمایه اجتماعی جوانان در دنیای واقعی - مجازی	۳۴۰	۰/۲۲۸	۰/۰۰	تایید فرضیه
اعتماد اجتماعی جوانان در دنیای واقعی - مجازی	۳۷۱	-۰/۰۱۶	۰/۷۶۱	رد فرضیه
مشارکت اجتماعی جوانان در دنیای واقعی - مجازی	۳۶۸	۰/۲۴۸	۰/۰۰	تایید فرضیه
حمایت اجتماعی جوانان در دنیای واقعی - مجازی	۳۷۸	۰/۱۹۵	۰/۰۰	تایید فرضیه
حجم شبکه ارتباطی جوانان در دنیای واقعی - مجازی	۳۶۳	۰/۳۳۶	۰/۰۰	تایید فرضیه

آزمون رابطه همبستگی میان مولفه‌های سرمایه اجتماعی واقعی و مجازی نیز - به جز یک مورد - نتیجه‌ای مشابه با رابطه میان کل سرمایه اجتماعی در جهان واقعی و مجازی به همراه داشت. نتایج جدول (۱) نشان می‌دهد که میان مولفه‌هایی چون حمایت، مشارکت و حجم شبکه ارتباطی افراد در دنیای واقعی و مجازی نیز یک رابطه مستقیم وجود داشته که خود نشان‌دهنده وجود رابطه‌ای از نوع بازتابی و انعکاسی است. نتایج به دست آمده در شهر اصفهان، به‌ویژه در مورد مولفه "حجم شبکه ارتباطی" همبستگی سطح متوسط را نشان داد و بر این اساس می‌توان گفت افرادی که در دنیای واقعی حجم شبکه ارتباطی آنها گسترده است در دنیای مجازی نیز شبکه ارتباطی گسترده‌ای دارند و عکس قضیه نیز می‌تواند اتفاق بیفتد.

نتیجه گیری

با توجه به اهمیت مفهوم جهان مجازی به مثابه جدیدترین فضاهاى ارتباطی و سرمایه اجتماعی به مثابه منبعی سرشار از تحول و توسعه اجتماعی، در این پژوهش تلاش بر آن بود که سرمایه اجتماعی افراد در دنیای واقعی و مجازی مقایسه و رابطه آن دو با یکدیگر مشخص شود. در این راستا میزان سرمایه اجتماعی افراد در کانون توجه قرار داده شد و شناسایی نسبت و رابطه میان حجم سرمایه اجتماعی افراد در دو جهان واقعی و مجازی در دستور کار قرار گرفت. پژوهش مربوط در جستجوی این مهم بوده است که آیا میزان سرمایه اجتماعی افراد در جهان واقعی و مجازی - کم و بیش - انعکاس دهنده یکدیگرند یا مکمل و جبران کننده همدیگر؟ و با استناد به نتایج آزمون‌های همبستگی سعی شد تا انعکاسی و یا مکمل بودن این رابطه مشخص شود. برخی از نتایج مهم این تحقیق به شرح زیر است:

- نتایج حاصل از آزمون همبستگی پیرسون حاکی از آن بود که به طور کلی سرمایه اجتماعی در دنیای واقعی و سرمایه اجتماعی در جهان مجازی نه تنها دارای رابطه است بلکه این رابطه مستقیم و در سطح ضعیف است. بدین ترتیب فرضیه اصلی پژوهش مبنی بر این که میزان سرمایه اجتماعی

جوانان در دنیای واقعی با دنیای مجازی و سایبری آنها رابطه دارد تأیید و همچنین شدت رابطه نیز مشخص شد.

- آزمون همبستگی بین میزان اعتماد اجتماعی جوانان در جهان واقعی و مجازی نشان داد که بین این دو متغیر رابطه معناداری وجود ندارد و فرضیه رد شد.
- در مورد فرضیه رابطه بین میزان مشارکت اجتماعی جوانان در دنیای واقعی و دنیای مجازی، آزمون همبستگی حاکی از تأیید فرضیه و وجود رابطه معنادار میان دو شق فرضیه است که البته این رابطه نیز مستقیم و در سطح ضعیف بود.
- نتایج آزمون همبستگی در مورد فرضیه رابطه بین میزان حمایت اجتماعی جوانان در دنیای واقعی و دنیای مجازی نیز همانند فرضیه دوم تأیید شد و رابطه ضعیف و مستقیم برقرار بود.
- بین حجم شبکه ارتباطی جوانان در دنیای واقعی و حجم شبکه ارتباطی آنها در دنیای مجازی، بر اساس آزمون همبستگی پیرسون، وجود رابطه معنادار اثبات و بدین ترتیب این فرضیه نیز تأیید شد. در این فرضیه رابطه مستقیم و در سطح متوسط مشاهده شد.

به طور کلی با توجه به مطالب گفته شده در چارچوب نظری، می توان نتیجه گرفت که فضای مجازی به عنوان یک فضای تعاملی اینترنتی، منعکس کننده همان حجم سرمایه اجتماعی افراد در دنیای واقعی است. بدین معنا که فضای مجازی، سرمایه اجتماعی افراد را کاهش یا افزایش نمی دهد بلکه حجم این سرمایه در جهان مجازی کم و بیش بازتاب دهنده حجم سرمایه اجتماعی افراد در دنیای واقعی است. این نتیجه را می توان موید فرضیه هایی دانست که در نظرات برخی نظریه پردازان این حوزه آمده است و قبلاً نیز بدان اشاره شد. همانطور که هوارد رینگولد (۱۹۹۳، ص. ۲۲) معتقد است مردم در جوامع مجازی صرفاً همان کارهایی را انجام می دهند که در زندگی حقیقی خود انجام می دهند، نتایج پژوهش نیز - کمابیش - نشان از تأیید رویکردی دارد که جهان مجازی را انعکاس جهان واقعی افراد تلقی می کند. از این چشم انداز می توان گفت جهان مجازی و واقعی، گویا به صورت "آئینه وار" در ارتباط با میزان سرمایه اجتماعی افراد عمل می کنند.

بدین ترتیب می‌توان گفت که نتایج به دست آمده در این تحقیق با نظرات جامعه شناسان دیگری چون نود، آتما و اسلاتر همگراست. دیوید نود و جه له آتما به عنوان صاحب نظرانی که از نظراتشان در پژوهش حاضر استفاده شده، معتقدند که در جهان مجازی درست همان چیزهایی که در دنیای واقعی وجود دارند، موجود است. جهان فیزیکی و جهان مجازی روز به روز در یکدیگر آمیخته شده و بیشتر به سمت یکی شدن می‌روند (نود و آتما، ۲۰۰۶: ۳). مطالعات انجام شده توسط اسلاتر نیز نشان می‌دهد که بسیاری از کنش‌ها و فعالیت‌های افراد در جهان مجازی - و از آن جمله سرمایه اجتماعی آنها - با رفتارها، فعالیت‌ها و انتخاب‌های آنان در دنیای واقعی همبستگی و همخوانی داشته است (موسوی، ۱۳۹۰، ص. ۱۷۶). بدین ترتیب ملاحظه می‌شود که بین نظریات فوق با نتایج حاصل از پژوهش جامعه مورد مطالعه، همگرایی و توافق دیده می‌شود. به طور کلی یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که اینترنت تنها وسیله‌ای برای اطلاع رسانی نیست بلکه با کم و کیف سرمایه اجتماعی افراد مرتبط است و به همین ترتیب احتمال دارد جهان مجازی در سایر جنبه‌های اجتماعی نیز به صورت مشابه عمل کند.

پیشنهادات

- آنچه در این تحقیق و درباره نوع نسبت سرمایه اجتماعی در دنیای واقعی و مجازی مورد مطالعه قرار گرفت، می‌تواند نقطه شروعی برای مطالعه مقایسه‌ای مفاهیم فرهنگی اجتماعی دیگر در جهان واقعی و مجازی تلقی شود و از این رهگذر شناسایی ابعاد متنوعی از موضوع نسبت دو جهان واقعی و مجازی امکان پذیر می‌شود. مثلاً مطالعه مقایسه‌ای سرمایه فرهنگی، سرمایه نمادین، همبستگی اجتماعی و یا موضوعات دیگر در جهان واقعی و مجازی.
- در این پژوهش عمدتاً با استفاده از میزان سرمایه اجتماعی و مولفه‌های آن، رابطه جهان واقعی با جهان مجازی مطالعه شد. اما در تحقیقات بعدی انواع و اشکال سرمایه اجتماعی در جهان واقعی و مجازی نیز می‌تواند به‌طور مقایسه‌ای مطالعه شود.
- در جامعه مورد مطالعه یعنی جوانان شهر اصفهان، همگنی بالایی به لحاظ سن، وضع تاهل و برخی ویژگی‌های دیگر وجود داشت. اگر در تحقیقات بعدی جامعه نمونه دارای واریانس‌های قابل توجهی در

خصوصیات جمعیتی باشد می‌توان امیدوار بود که نسبت سرمایه اجتماعی در جهان واقعی و مجازی حالت‌های متنوعی را به دست دهد. به طوری که در بعضی رابطه مکمل، بعضی رابطه بازتابی و حتی در بعضی ممکن است اساساً رابطه‌ای وجود نداشته باشد.

- انجام پژوهش‌های پیشنهاد شده کمک می‌کند تا جامعه‌شناسان در یک چشم‌انداز کلی‌تر و به شیوه‌ای نظام یافته قادر باشند در مورد آثار و پیامدهای استفاده از فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی که تسهیل کننده فرآیند جهانی شدن هستند، به داوری بپردازند.

منابع

منابع فارسی

- ازکیا، م. و غفاری، غ. (۱۳۸۳). توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی / ایران. تهران: نشرنی.
- اسلوین، ج. (۱۳۸۰). اینترنت و جامعه. (ع. گیلوری و ع. رادباوه، مترجمان). تهران: نشر کتابدار.
- امیرکافی، م. (۱۳۸۳). طراحی الگوی جامعه شناختی انزوای اجتماعی در شهر تهران (رساله دکتری). دانشگاه تربیت مدرس.
- تاجبخش، ک. (۱۳۸۴). سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه. تهران: نشر شیرازه.
- موسوی، م. و توسلی، غ. (۱۳۸۴). مفهوم سرمایه در نظریات کلاسیک و جدید با تأکید بر نظریه های سرمایه اجتماعی. نامه علوم اجتماعی، ۲۶، ۳۲-۱.
- دواس، دی. ای. (۱۳۸۶). پیمایش در تحقیقات اجتماعی. (ه. نایی، مترجم). تهران: نشر نی.
- دوران، ب. (۱۳۸۱). تأثیر فضای سایبرنتیک بر هویت (رساله دکترا). دانشگاه تربیت مدرس.
- زکی، م. ع. (۱۳۸۷). پایایی و روایی مقیاس حمایت اجتماعی در دانشجویان دانشگاه های اصفهان. مجله روانپزشکی و روانشناسی بالینی ایران، ۴، ۴۳۹-۴۴۶.
- شویره، ک. و فونتن، آ. (۱۳۸۵). واژگان بوردیو. (م. کتبی، مترجم). تهران: نشر نی.
- عاملی، س. ع. (۱۳۸۲). جهانی شدن و جامعه. نامه علوم اجتماعی، ۲۱، ۱۷۴ - ۱۴۳.
- فیلد، ج. (۱۳۸۶). سرمایه اجتماعی. (ج. متقی، مترجم) تهران: انتشارات موسسه عالی پژوهش تامین اجتماعی.
- کاستلز، م. (۱۳۸۰). جامعه شبکه ای و عصر اطلاعات (جلد اول)، (چاپ دوم). (ا. عقیلیان و ا. خاکباز مترجمان). تهران: طرح نو.
- کاستلز، م. و دیگران. (۱۳۸۴). گفتگوهایی با مانوئل کاستلز. (ح. چاوشیان و ل. جو افشانی، مترجمان). تهران:

نشر نی.

موسوی، س.ک. (۱۳۸۹). *قدرت اجتماعی موبایل*. تهران: نشر بهینه فراگیر.

منابع لاتین

- Nood, D. & Attema, J. (2006). *Second life: The second life of virtual reality*. (S. V. Everdingen, Trans.) EPN-Electronic Highway Platform, Retrieved 1 December 2006, from http://www.ecp.nl/sites/default/files/EPN_report_-_The_Second_Life_of_Virtual_Reality_-_2006_October.pdf
- Rheingold, H. (1993). *The virtual community*, Reading: Addison-Wesley. Retrieved from <http://www.Rheingold.com/VC/book/>
- Wellman, B. (1997). An electronic group is virtually a social network. In S. Kiesler. *Culture of the internet*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Wellman, B. (2001). Physical place and cyber place: the rise of networked individualism". In L. Keeble & B.D. Loader (Eds.), *Community Informatics: Shaping Computer-Mediated Social Relations*. London: Routledge.
- Wellman, B. & Quan-Hasse, A. (2002). *How does the Internet affect social capital*. CA: University of Toronto.
- Wellman, Barry, et al. (2002). Does the internet increase, decrease, or supplement social capital?. *American Behavioral Scientist*, 45(3), 436-455.
- Williams, D. (2006). On and off the 'net: Scales for social capital in an online era. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 11(2), 593-628.
- Oxford University Press. (2009). *Oxford Dictionary of Sociology* (3th ed). NY: Oxford University Press Inc.

پی‌نوشت‌ها

¹ Wellman, B.

² Nood, D.

³ Attema, J.

⁴ Rheingold, H.

⁵ University of Illinois

⁶ Internet Social Capital Scale